



1843 YILINDA AYNTÂB’DA GAYRİMÜSLİMLERİN İKTİSADİ HAYATTAKİ KONUMLARI

Adem ÇALIŞKAN*
(ORCID: 0000-0003-1487-465X)

Makale Gönderim Tarihi

20.12.2021

Makale Kabul Tarihi

25.12.2021

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Çalışkan, A., “1843 Yılında Ayntâb’da Gayrimüslimlerin İktisadi Hayattaki Konumları”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2, (September 2021): 121-113.

APA: Çalışkan, A., (2021). “1843 Yılında Ayntâb’da Gayrimüslimlerin İktisadi Hayattaki Konumları”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2, (September): 97-113.

Özet

Bu çalışma, Ayntâb’da yaşayan gayrimüslimlerin iktisadi durumlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Osmanlı Devleti’nde yaşayan gayrimüslimler yüzyıllar boyunca dini, sosyal ve iktisadi hayatlarını rahat bir şekilde devam ettirmiştir. Buna karşılık gayrimüslimler de devlete cizye vergisi ödemiştir. Çalışmada kullanılan veriler, H.1258 /M.1843 tarihli ML. VRD. CMH. d. 149 numaralı maliye varidat cizye muhasebe defterinden elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, kentteki gayrimüslim cemaatlerin Müslümanlarla birlikte veya ayrı mahallelerde yaşadığı ve iki topluluk arasında dini, sınıfsal ya da kapalı bir cemaatleşme olmadığını göstermektedir. Ayrıca incelenen defterden yola çıkarak gayrimüslimlerin akrabalık bağları da

*Öğr. Gör. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, dr.ademcaliskan@gmail.com



tespit edilmeye çalışılmıştır. Kentte, 102 farklı mesleğin gayrimüslimler tarafından yapıyor olması, şehrin ticari yönden canlılığına işaret etmektedir. Gayrimüslimlerin lonca teşkilatı içinde yer alması, esnaf grubu içerisinde mesleki bir tekelleşmenin olmadığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Anahtar kelimeler: Ayntâb, Gayrimüslim, Cizye Muhasebe Defteri.

The Positions of Non-Muslims in Ayntâb in Economic Life in 1843

Abstract

This study aims to examine the place of non-Muslims living in Ayntâb in economic life. Non-Muslims living in the Ottoman Empire continued their religious, social and economic lives unrestrictedly for centuries. On the other hand, non-Muslims paid jizya tax to the state. The data of the study were obtained from the fiscal revenue jizya accounting book dated H.1258 /M.1843 and numbered ML. VRD. CMH. d. 149. The findings show that there were neighborhoods where non-Muslim communities live with or without Muslims, and there was no religious, class or closed cgrouping. In addition, the kinship ties of non-Muslims were determined from the examined book. The fact that 102 different professions were carried out by non-Muslims in the city indicates the commercial vitality of the city. Furthermore, the fact that non-Muslims were in the guild organization is remarkable since it revealed that there was no professional monopoly.

Keywords: Ayntâb, Non-muslim, Jizya Accounting Book.

Giriş

Hız. Muhammed'in (s.a.v) M.622'de Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra orada yaşayan Hayber, Fedek ve Vâdilkurâ Yahudileriyle yaptığı anlaşmalar, İslam hukuku çerçevesinde gayrimüslimlerle ilgili hükümlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır (Koçak, 2018: 220). Bu kapsamda "Kâfi gelmek", "karşılığını vermek" anlamına gelen (Erkal, 1993: 42-45) ve kökeni Yahudi, Roma, Bizans, Sasâni ve son olarak İslam hukukuna dayandırılan cizye vergisi (Ercan, 2001: 251-252) İslam topraklarında yaşayan gayrimüslimlerden can ve mal güvenliklerini sağlamak karşılığında alınmıştır (Erkal, 1993: 42-45). Nitekim cizyenin teşkili ve miktarı ilk kez Hz. Ömer



zamanında düzenlenmiş (Koçak, 2017: 192) ve bu vergi gayrimüslimlerin askerlik hizmetine karşılık gelen bir vergi olmuştur (Bayraktar, 2007: 212).

Osmanlı Devleti'nde ehl-i zimmet anlaşması ile millet sistemine dahil edilen gayrimüslimlerden (Güllü, 2018: 27) cizye vergisi alınmış ve bu vergi dini nitelikli bir vergi olmasının yanı sıra devletin önemli gelirleri arasında yer almıştır (Özcoşar ve Güneş, 2006:160). Nitekim cizye, Osmanlı'nın kuruluşundan Tanzimat Fermanına kadar gayrimüslimlerden askerlik hizmeti karşılığı tahsil edilmiştir (Çoruh, 2018: 161, Gülsoy, 2010: 59-66). Yaşları 14 ile 75 arasında olan, hasta, sakat ve işsiz olmayan gayrimüslimlere cizye mükellefiyeti getirilmiştir (Ercan, 2001: 251-252). Ancak bu şartları sağlamayanlar ile İslam dinine girenler cizyeden muaf tutulmuştur. Belirlenen cizye miktarı ise verginin ferdi ya da toplu olarak ödenmesine göre farklılık göstermiştir (Erkal, 1993: 42-45). “*Maktû*” olarak isimlendirilen cizye gayrimüslimlerden fetih zamanında sulhen alınırken, “*ale’-riûts*” denilen cizye kişinin durumuna göre tahsil edilmiştir (Kenanoğlu, 2017: 445). Ayrıca bu vergiyi ödeyenler “*müste’men*” olarak İslam topraklarında ikamet edebilme hakkına da sahip olmuşlardır (Özdemir, 2013: 113-114). Bununla birlikte Osmanlı, gençliğinde cizye ödeyip yaşlılığında sadakaya muhtaç olanlara hayatlarını idame ettirebilmeleri için bir miktar para tahsis etmiştir (Kocaoğlu, 2018: 47). Ayrıca devlet bu verginin tahsilinde olduğu gibi nerelere aktarılacağı konusunda da dikkat etmiştir (Taşkın, 2021: 169)

Osmanlı Devleti'nde cizye tahsili zaman içerisinde daha sistematik hale gelmiştir. Klasik dönemde başlangıçta cizye mükellefleri tahrir defterlerine kaydedildiği için cizyeye has ayrı bir sayım yapılmamış ve cizye tahsili tahrir kayıtlarına göre gerçekleşmiştir (Dündar, 2016: 57). Vergi tahsili de hane başına bir altın ya da bunun karşılığına denk gelen akçe olarak belirlenmiştir (İnalçık, 2013: 23). Fakat daha sonra cizye mükellefleri âlâ *yüksek* gelire sahip, *evsât* (orta gelire sahip) ve *ednâ* (düşük gelire sahip) sınıflara ayrılarak kişinin gelirine göre vergi alınması sağlandığı gibi vergi miktarı da bölgelere göre farklılık göstermiştir (Ercan, 2001: 252-253). Cizye tahsilinde görev alacak yetkililerin belirlenmesinde de titiz davranan Osmanlı, bu iş için özel görevliler tayin etmiş, cizyenin merkeze gönderilmesinde kadılar bizzat kendileri ilgilenmişlerdir (Kenanoğlu, 2017: 445). İki nüsha olarak hazırlanan “*defter-i cizye-i gebran*”ın bir nüshası merkeze gönderilirken diğeri de sancaklarda muhafaza altına alınmış (İnalçık, 1993: 45-46) ve bu defterlere belirli yılları kapsayan gayrimüslim cizye mükellefinin sayıları kaydedilmiştir (Dündar, 2012: 102). Bu defterler her ne kadar XVI. yüzyılın son çeyreğinden sonra düzenlenmiş olsa da cizye sayımları XVII.



yüzyıl başlarından itibaren daha sistemli hale gelmiştir. Defter yenileme işlemi de 1856'da cizye vergisinin kaldırılmasına kadar merkez hazinesinin en önemli uygulamalarından biri olmuştur (Dündar, 2016: 57). Bu kapsamda cizye vergisinde her üç yılda bir “*nev-yafte yılı*” adıyla güncelleştirmeler yapılarak, ölenler defterlerden düşülürken baliğ olanlar cizye defterlerine kaydedilmiştir. Bu sayede cizyeler, güncel defterler esas alınarak tahsil edilmiştir (Özel, 2001: 35-50). Bununla birlikte cizye defterlerine eyalet, sancak, kaza, nahiyeye, karye, çiftlik ve mahalle isimleri, misafir olanlar, gelip-geçenler ve ticaret maksadıyla buralarda bulunanlar vergi sınıflarına göre ödedikleri cizye miktarları ile birlikte yazılmıştır (Başbakanlık Arşiv Rehberi, 2010: 249). Nitekim Osmanlı XIX. yüzyıla kadar Müslim ve gayrimüslimlerden alınan vergileri ayrı ayrı kaydederek, sosyal devlet anlayışı gereği bu iki kesimi farklı addetmiştir. Dolayısıyla cizye defterleri ve cizye evrakları demografik çalışmalarda önemli bir unsurdur. Bu nedenle bu defterler Osmanlı'da yaşayan farklı dinden olan etnik grupların nüfusları hakkında önemli bilgiler sunduğu için gayrimüslimlere ait verilerle ilgili kaynakların/nüfus vs. defterlerin yetersiz olduğu durumlarda önemli bilgiler sunmaktadır (Çoruh, 2020:78-80).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde yer alan H.1258/M.1843 tarihli ML. VRD. CMH. d. 149 numaralı maliye varidat cizye muhasebe defterinden istifade ederek Ayntâb'da yaşayan gayrimüslimlerin cizye sınıflarına göre ödedikleri cizye miktarı, oturdukları mahalleler ve köyler, yapmış oldukları meslekler, akrabalık bağları ve fiziki özellikleri ile şehirde yaşayan gayrimüslimlerin tahmini nüfusu hakkında bilgiler verilmiştir.

Defterin Durumu

H.1258/M.1843 tarihli ML. VRD. CMH. d. 149 numaralı maliye varidat cizye muhasebe defteri 14.3X35 ebadında olup 20 sayfadır. Ancak defterin 3 sayfası boştur. Defterin ikinci sayfası ise “*Elli sekiz senesine mahsuben Ayntâb reayasının cizyeleri ve ruuslarının adedlerini mübeyyin bir kat'a defteridir âtîde muharrer vech üzere sebt ve tabir olunmuştur*” ile başlamaktadır (ML.VRD.CMH_d.149: 2). “*Derûn-ı Ayntâb*” yazıldıktan sonra defterin 2. ve 3. sayfalarında “*Maballe-i Ammu*” ve “*Tıslaki Mahallesi*” (ML.VRD.CMH_d.149: 2-3), 3-5 sayfalarında “*Maballe-i Tarla-yı Atik*” ile “*Maballe-i Çukurun Esâmîlerinde*” yer alan cizye mükelleflerinin isimleri (ML.VRD.CMH_d.149: 3-5), sayfa 5'te “*Çukur Mahallesinin Evsâtı*” ve “*Maballe-i Tarla-yı Cedid*” (ML.VRD.CMH_d.149: 5), 6 ile 9 sayfalarda “*Tarla-yı Cedid*” ile “*İbn-i Eyyûb Mahallesi*” (ML.VRD.CMH_d.149: 6-9), defterin 9 ile 11.



sayfalarında “Hâyk-ı Zimmîyan” , “Hâyk-ı Müslüman Mahallesinin enfârı”, “Akyol Mahallesi”, “Kozanlı Mahallesi” (ML.VRD.CMH_d.149: 9-12), 12 ile 14 sayfa aralıklarında “Kurb-ı Kozanlı”, “Kayacak Mahallesi”, “Kurb-ı Kayacak”, “Bey Mahallesi” ve “Yalmızhâne Mahallesi” (ML.VRD.CMH_d.149:12-14), sayfa 14 ile 16 arasında “Kurb-ı Zincirli Mahallesi”, “Seng-i Tavi”, “İbn-i Kör Mahallesi” ile “Ehl-i Cefa” (ML.VRD.CMH_d.149: 14-16), 16. sayfada “Karye-i Orul” (ML.VRD.CMH_d.149:16), 17. sayfada “Millet-i Yabudîyan” yazılarak cizye mükellefi olan Yahudiler ile defterin 17 ve 18. sayfalarında da “Perakende ve Gureba” ile “Gariblerin” ibaresi eklenerek cizye mükellefi olan gayrimüslim, Yahudiler ile kent dışından şehre geçici olarak gelen cizye mükelleflerinin vergi sınıfına göre sayıları, meslekleri, oturdukları mahalle ve köyler, akrabalık bağları, nereli oldukları ve lakapları teferruatlı şekilde deftere kaydedilmiştir. Her mahalle altında da ayrı ayrı belirtmek üzere âlâ, evsât ve ednâ cizye sınıfları toplamları verilerek bu sayede bir karışıklık olmasının önüne geçilmiştir (ML.VRD.CMH_d.149: 17-18). Defterin son sayfasında ise bir cetvel oluşturularak “*El icmali fi nefsi-i Ayntâb mahallelerinin resimleri derunında bulunan icmâli*” yazılarak mahallelere göre âlâ, evsât ve ednâ cizye mükelleflerinin sayıları verilmiştir. Cetvelin sol taraf boşluğuna ise “*Yabancıya verilen evrak icmâli, evsât 20 ednâ 18, işbu gurebaya evrak verildi*” diye not düşülmüştür (ML.VRD.CMH_d.149:18). Hazırlanan deftere göre mahallelerde tespit edilen cizye mükelleflerinin genel toplamı, mahalle altlarına yazılmıştır. Ayrıca cizye mükellefleri, vergi sınıfına göre yazıldığı gibi akrabalık bağları, lakapları, meslekleri, fiziki özellikleri, nereli oldukları da isimlerinin yanında belirtilmiştir (ML.VRD.CMH_d.149: 2-18). Aşağıda yer alan tablo 1’de 1843 yılında Ayntâb’ın mahallelerinde yaşayan ve vergi sınıflarına göre cizye ödeyen gayrimüslimlerin nüfusları verilmiştir.

Tablo 1. 1843’te Ayntâb’da gayrimüslimlerin cizye sınıflarına göre nüfusu

Mahalle	Âlâ	Evsât	Ednâ
Ammu	3	18	18
Tıslaki	4	31	13
Tarla-yı Atik	6	89	31
Çukur	5	137	86
Tarla-yı Cedid	-	9	10
İbn-i Eyüb	7	101	69
Eblehân	1	54	44
Hâyk-ı Zimmîyan ¹	4	65	25

¹Ermeni mitolojisinde Hâyk adı önemlidir. Ermeniler, Hz. Nuh’un torunu Hay(k)’ın soyundan geldiklerine inanmaktadırlar (Ertaş, 2015: 33). Nitekim Antep’te de yer alan Hâyk-ı Zimmîyan mahallesi şehrin batı kısmında yer alan bir mahalledir. Ayrıca bu mahalle fiziki bir bölünmeyi ifade etmemekle birlikte yanındaki mahalle ise Hâyk-ı Müslüman olarak isimlendirilen mahalledir. Bkz. İbrahim Etem Çakır, *16. Yüzyılda Ayntâb Şehri*,



Hâyk-ı Müslüman	5	140	78
Akyol	-	7	11
Kozanlı	7	90	54
Kurb-ı Kozanlı	-	9	11
Kayacık	4	60	29
Kurb-ı Kayacık	-	10	14
Bey	4	41	37
Yalnızhâne	-	5	4
Kurb-ı Zincirli	3	78	47
Seng-i Tavil	1	29	14
İbn-i Kör	-	23	10
Ehl-i Cefa	-	23	10
Karye-i Orul	-	39	20
Yahudi Milleti	6	50	41
Perakende (Dağınık) ve gureba	-	20	18
Toplam	60	1128	694

Defterin son sayfasının alt kısmında;

Toplam âlâ: 1x60: 60x60: 3600 kuruş.

Toplam evsat: 1x30: 1108x30: 33240 kuruş.

Toplam ednâ: 1x15: 676x15: 10140 kuruş.

Toplam 46980 kuruş.

Perakende ve gureba evsat: 20: ednâ: 18: 870.

46890+870=47850 kuruş.²

“Yalnız kırk yedi bin sekiz yüz elli kuruş olduğu ve elli sekiz senesi hisse-i şayiye işbu meblağa reside olduğu şerh olundu” ibaresinden sonra defter “es-seyyid Mutafta Vasfi”, “es-seyyid Mehmed Arif”, “es-seyyid Mehmed Arif”, “es-seyyid Mehmed”, “Reis Osman....”, “Müftü es-seyyid Mustafa”, “Naib İsmail”, “.....” “es-seyyid Mehmed”, “Mehmed Arif (?)” tarafından mühürlenmiştir (ML.VRD.CMH_d.149: 18).

1843'te Ayntâb'da Gayrimüslimlerin Oturdıkları Mahalleler ve Köyler

Sözlük anlamı “bir yere inmek, konmak, yerleşmek” olan ve hall (halel ve hulûl) kökünden türeyen mahalle, devamlı veya geçici olarak ikamet etmek için kurulan küçük yerleşim birimidir ve mahalle küçük değişikliklerle diğer İslam ülkelerinde de aynı anlamda kullanılmıştır (Yel ve Küçükbaşcı, 2002:

Yeditepe yayınevi, İstanbul 2015,s.124.

²Cizye defterinin son sayfasında hazırlanan cetvelde göre toplam vergi mükellefleri sayısı ile bizim yaptığımız vergi mükellefi sayısı arasında farklıklar olduğu tespit edilmiştir. Buna göre defterdeki evsât vergi mükellefi sayısı 1108 değil 1128, ednâ sayısı ise 676 değil 694'tür. Bu nedenle tahsil edilen vergi miktarı güncel verilere göre yeniden hesaplanmıştır. Buna birlikte Hilmi, Bayraktar'ın, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdari Yapısı ve İktisadi Durumu”, başlıklı makalesinde 1843 yılında Ayntâb'ta yaşayan gayrimüslimlerden toplamda 48.902 kuruş cizye vergisi tahsil edildiği yazmaktadır.



323). Bununla birlikte mahalle, “*aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştiği şehir kesimi*” şeklinde de tanımlanmıştır. Batılı araştırmacılar, farklı dini ve etnik gruplara göre şehrin bölge ve semtlere ayrılmasının İslam şehirlerinin en önemli özelliği olduğunu vurgulamaktadır (Yel ve Küçükbaşçı, 2002: 324). Nitekim incelenen deftere göre Ayntâb’ın iki mahallesi Hâyk-ı Zimmîyan ve Hâyk-ı Müslüman olarak geçmektedir. Ancak Hâyk-ı Müslüman mahallesinde gayrimüslimlerin oturması şehirde dini bir ayrışma veya cemaatleşme olmadığını göstermektedir (ML.VRD.CMH_d.149: 9-11). Burada, Osmanlı Devleti’nde Müslümanlar ile gayrimüslimlerin farklı mahallelerde oturmalarını zorunlu kılan herhangi bir kuralın söz konusu olmadığını vurgulamak gerekir. Nitekim Osmanlı’nın birçok şehrinde yoğunlukları farklı olmakla beraber Müslümanlar ile gayrimüslimlerin aynı mahallede ikamet ettikleri söz konudur. Bununla beraber bazı şehirlerde, dini ve sosyolojik şartlar dolayısıyla bu iki dini grubun kısmen farklı mahallelerde ikamet ettikleri söylenebilir (Ertaş, 2015, 52-53).

İncelenen deftere göre; 1843 yılında gayrimüslimler şehrin Ammu, Tışlaki, Tarla-yı Atık, Çukur, Tarla-yı Cedid, İbn-i Eyyûb, Eblehân, Hâyk-ı Zimmîyan, Hâyk-ı Müslüman, Akyol, Kozanlı, Kurb-ı Kozanlı, Kayacık, Kurb-ı Kayacık, Bey, Yalnızhâne, Kurb-ı Zincirli, Seng-i Tavîl, İbn-i Kör, Ehl-i Cefa mahalleleri ile Orul köyünde yaşamaktadır (ML.VRD.CMH_d.149: 2-18). Bu mahallelere farklı kentlerden gelen gayrimüslimler de yerleşmiştir. Örneğin; Ammu mahallesinde Avennis ve Toros, Maraşlı olarak tanınmaktadır (ML.VRD.CMH_d.149: 2). Tarla-yı Atık mahallesinde de Halepli olan gayrimüslimler olduğu gibi bu mahallede kardeşi, kayını ve yeğeni ile ikamet eden gayrimüslimler bulunmaktadır. Bununla birlikte adı geçen mahallede bazı gayrimüslimler büzürg olarak yazılmıştır (ML.VRD.CMH_d.149: 3-4). Çukur mahallesinde Besni, Halep, Kilis, Maraş, Suruç ve Urfa’dan gelen gayrimüslimler olduğu gibi oğlu, kardeşi ile aynı mahallede oturanlar da vardır. Bazı gayrimüslimler ise mahallede deli ve tonbalak gibi lakaplarla tanınmaktadır (ML.VRD.CMH_d.149: 4-5). Hâyk-ı Müslüman mahallesinde de kardeşi ile bu mahallede oturan gayrimüslimler bulunmaktadır. Nitekim şehirdeki Çukur mahallesinden sonra en fazla cizye ödeyen gayrimüslim nüfus burada yaşamaktadır. Ayrıca mahalleye Kilis ve Halep’ten göç edenler de vardır. Adı geçen mahallede gayrimüslimlerden çorbacılık, taşçılık, tahtacılık, kuyumculuk ve bir çok meslekleri yapanlar olduğu gibi bazı gayrimüslimler kaymakam ve parmaksız gibi lakaplarla tanınmaktadır (ML.VRD.CMH_d.149: 9-10). Eblehân mahallesinde bir cizye mükellefinin adının Keşiş Karabid olarak kayıt edilmesi ve Kozanlı, Tışlaki, Çukur,



Tarla-yı Cedid, İbn-i Eyyüb mahallelerinde de çok sayıda gayrimüslim adı yazılırken keşişoğlu olarak belirtilmesi kentte çok sayıda keşiş olabileceğini ihtimal kılmaktadır (ML.VRD.CMH_d.149: 3-10). Akyol mahallesinde cizye mükellefi iki kişinin adının Arslan'ın kardaşı Apo ve Dellal Murad olması gayrimüslimlerin Müslümanlarla aynı ismi kullandıklarını ve bir kültürel birliktelik olduğunu göstermektedir (ML.VRD.CMH_d.149:10). Nitekim incelenen defterde gayrimüslimlerin ikamet ettikleri Tarla-yı Cedid, İbn-i Eyyüb, Eblehân Hâyk-ı Zimmîyan, Akyol, Kozanlı, Kurb-ı Kozanlı, Kayacık, Kurb-ı Kayacık, Bey, Yalnızhâne, Kurb-ı Zincirli, Sengi Tavîl, İbn-i Kör, Ehl-i Cefa mahalleleri ve Orul köyünde de akrabaları ile aynı mahallede veya köyde oturan yada şehir dışından gelen gayrimüslimler vardır (ML.VRD.CMH_d.149: 4-18).

Ayntâb'da Cizye Ödeyen Gayrimüslimler

1843 yılında Ayntâb ve dahilinde cizye mükellefi olan gayrimüslimler cizye muhasebe defterine, oturdukları mahalle ve cizye sınıflarına göre kaydedilmiştir. Şehirde cizye ödeyen gayrimüslimlerden kişi başı alınmak üzere âlâ sınıfından 60, evsât sınıfından 30 ve ednâ sınıfından da 15 kuruş cizye vergisi alınmıştır (ML.VRD.CMH_d.149: 2-18). Kentte cizye vergisi ödeyenlerin toplamı ise 1.882 kişidir. Kentte cizye ödeyenlerin ekonomik durumu çoğunlukla orta düzeydedir. Aşağıda yer alan tablo 2'de 1843 yılında Ayntâb mahallelerinde ve Orul köyünde cizye mükellefi olan gayrimüslimler ile Yahudiler ve kent dışından gelenlerin nüfusları, kuruş olarak ödedikleri cizye miktarı ve bunların toplam cizye miktarı içindeki oranı verilmiştir.

Tablo 2. 1843'te Ayntâb'da gayrimüslimlerden tahsil edilen cizye miktarı ve oranı

Yerleşim Yerleri	Kişi	Âlâ	Evsât	Ednâ	Toplam	% Oran
Enkârî	39	180	540	270	990	2.07%
Tişlaki	48	240	930	195	1,365	2.85%
Tarla-yı Atik	126	360	2,670	465	3,495	7.30%
Çukur	228	300	4,110	1,290	5,700	11.91%
Tarla-yı Cedid	-	-	270	150	420	0.88%
İbn-i Eyyüb	-	420	3,030	1,035	4,485	9.37%
Eblehân	-	60	1,620	660	2,340	4.89%
Hâyk-ı Zimmîyan	94	240	1,950	375	2,565	5.36%
Hâyk-ı Müslüman	223	300	4,200	1,170	5,670	11.85%
Akyol	18	-	210	165	375	0.78%
Kozanlı	151	420	2,700	810	3,930	8.21%
Kurb-u Kozanlı	20	-	270	165	435	0.91%
Kayacık	93	240	1,800	435	2,475	5.17%



Kurb-ı Kayacık	24	-	300	210	510	1.07%
Bey	82	240	1,230	555	2,025	4.23%
Yalnızhane	9	-	150	60	210	0.44%
Kurb-ı Zincirli	128	180	2,340	705	3,225	6.74%
Seng-i Tavil	44	60	870	210	1,140	2.38%
İbn-i Kör	33	-	690	150	840	1.76%
Ehl-i Cefa	33	-	690	150	840	1.76%
Karye-i Orul	59	-	1,170	300	1,470	3.07%
Yahudi Milleti	97	360	1,500	615	2,475	5.17%
Perakende (Dağımk) ve gureba	38	-	600	270	870	1.82%
Genel Toplam	1,587	3,600	33,840	10,410	47,850	100%

Tablo 2'ye göre; Ayntâb mahalleleri içinde en fazla cizye mükellefi Çukur mahallesinde yaşamaktadır ve bunlardan toplamda 5,700 kuruş cizye tahsil edilmiştir. Bu nedenle en fazla cizye ödeyenlerin oranı da % 11.91 ile bu mahallededir. Bu mahalleyi sırası ile % 11.85 oranla Hâyk-ı Müslüman, %9.37 ile İbn-i Eyyûb, %8.21 oranla Kozanlı ve % 7.30 oranla Tarla-yı Atik takip etmektedir. Kentte en az cizye vergisini ise %0.78 oranla Akyol mahallesinde oturan gayrimüslimler ödemektedir. Tabloya göre Orul köyünde de gayrimüslimlerden devlete cizye ödeyenler vardır. Yahudilerden ise toplamda 2.475 kuruş cizye toplamıştır ve bu miktar oran olarak %5.17'ye tekabül etmektedir. Buna göre genel toplamda âlâ sınıfına göre cizye ödeyenler % 7.5'e, evsât sınıfından cizye ödeyenler %70.7'ye ve ednâ sınıfından cizye ödeyenler %21.8'e tekabül etmektedir.

Gayrimüslimlerin Yaptıkları Meslekler

Osmanlı Devleti'nde teşkil edilen esnafın kökenleri daha önceki Türk-İslam devletlerine dayanmaktadır (Kal'a,1995: 423). Ayrıca "Zanaat" kelimesi Arapça "sma'at'tan (teknik işler) geçmiş ve Arapça (حرف أهل) "hurfet" kelimesi de meslek, iş anlamında kullanılmaktadır (Tez, 2016: 207). Bir şehrin ticaret ve sanat kesiminde kendini gösteren mesleki gruplaşmaların mahallelere yansımadağı, bir mahallede boyacı, ekmekçi, berber ve kalaycı gibi çeşitli mesleklerden insanların yaşadığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (Yel ve Küçükbaşcı, 2002: 325) Osmanlı Devleti'nde loncalar din ve mezhep olarak örgütlenmiş olsa da çoğu zaman Müslümanlar ile gayrimüslimler aynı loncaı paylaşmıştır (Faoqhi, 2017: 64). Nitekim incelenen defterde gayrimüslimlerden nalbandbaşılık ve pazarbaşılık yapanların olması, şehirde gayrimüslimlerin lonca teşkilatı içinde yer aldıklarını göstermektedir.



Deftere göre; 1843 yılında cizye mükellefi olan gayrimüslimlerden bazılarının baba meslek adları ile birlikte yazıldığı tespit edilmiştir. Örneğin; Ammu mahallesinde Agob adında biri cizye defterine bir kişi Kalaycı Kaspar'ın oğlu, farklı bir kişi de Kalburcuların oğlu Vartan olarak kaydedilmiştir. Adı geçen mahallede bazıları ise Kemikçi Narek, Kalcı Manuk gibi yapmış oldukları mesleklerle kaydedilmiştir (ML.VRD.CMH_d.149 :2). Tışlakı mahallesinde de debbağ, kuyumcu, köşker, demirci ve keçecilik gibi meslekleri gayrimüslimlerden de yapanlar vardır. Bu mahallede belirli miktarda birikim gerektiren kuyumculuk mesleğinin gayrimüslimler tarafından yapılması ekonomik olarak iyi durumda olduklarını göstermektedir (ML.VRD.CMH_d.149 :2-3). Çukur Mahallesinde de bazı gayrimüslimler kalaycı, terzi, nalbant, tarakçı, değirmenci, dellal, hamal, boyacı, kahkeci ve çerçi mesleklerini yapmaktadırlar (ML.VRD.CMH_d.149: 4-5). Şehrin Tarla-yı Cedid, İbn-i Eyüb, Eblehân Hâyk-ı Zimmîyan, Hâyk-ı Müslüman, Akyol, Kozanlı, Kurb-ı Kozanlı, Kayacık, Kurb-ı Kayacık, Bey, Yalnızhane, Kurb-ı Zincirli, Seng-i Tavil, İbn-i Kör, Ehl-i Cefa mahalleleri ve Orul köyünde de bir çok farklı meslek gayrimüslimler tarafından yapılmaktadır (ML.VRD.CMH_d.149: 4-18). Aşağıda yer alan tablo 3'te 1843 yılında Ayıntâb'da mahallelere göre gayrimüslimlerin yaptıkları meslekler verilmiştir.

Tablo 3: 1843 Yılında Ayıntâb'da gayrimüslimlerin yaptıkları meslekler

Meslekler	Enkârî	Tışlakı	Tarla-yı Atık	Çukur	Tarla-yı Cedid	İbn-i Eyüb	Eblehân	Hâyk-ı Zimmîyan	Hâyk-ı Müslüman	Akyol	Kozanlı	Kurb-ı Kozanlı	Kayacık	Kurb-ı Kayacık	Bey	Yalnızhane	Kurb-ı Zincirli	Seng-i Tavil	İbn-i Kör	Ehl-i Cefa	Karye-i Orul	Toplam	% Oran	
Abacı						1		1							1							3	0.76%	
Alacacı						1		1															2	0.51%
Arıcı																				1			1	0.25%
Aşçı	1										1												2	0.51%
Bakımcı																	1						1	0.25%
Balacı						1								1									2	0.51%
Berber						1		1														1	3	0.76%
Bezci																				1			1	0.25%
Bıçakçı							1	1									1			1			4	1.01%
Boyacı				4		2	2		3		1			1			2						15	3.80%
Cebeci						1	1																2	0.51%
Cellad				1																			1	0.25%
Cüllah				2			1	1														2	6	1.52%



Çakmakçı			1							2	4	1					8	2.03%
Çamurcu								3									3	0.76%
Çerci			2	1							1	2			3		9	2.28%
Çiftçi		1															1	0.25%
Çilingir							1										1	0.25%
Çinici									1								1	0.25%
Çoban				1													1	0.25%
Çorbacı			1														1	0.25%
Çulcu				1													1	0.25%
Debbağ	1	4	1														6	1.52%
Değirmenci	3	2	1	1	2	2	1	2			3	1	2	1	1	1	22	5.57%
Dellal			2				1	1	1		1				1		7	1.77%
Demirci	1	1	2	4	2		3			1		3		1	2		20	5.06%
Düğmeci				2					2	3							7	1.77%
Ekici												1					1	0.25%
Eskici				1								1					2	0.51%
Etmekçi	1	3	1		1	1		1					1		1		10	2.53%
Eyyamcı			1						1								2	0.51%
Fıstıkçı							1			1							2	0.51%
Gazal	1																1	0.25%
Gemci												1					1	0.25%
Gürüm Boyacısı				1				1									2	0.51%
Hamal			8		1			2				2		3			16	4.05%
Haşveci												1					1	0.25%
Hekim													1				1	0.25%
Helvacı									1								1	0.25%
İpçi			1			1											2	0.51%
İpekçi		1															1	0.25%
Kabalca												2					2	0.51%
Kahkeci			1	1	1		2	2				1					8	2.03%
Kalaycı	2		2	2	2		2		2		2	3		1	1		17	4.30%
Kalburcu	4																4	1.01%
Kalçı	1									1							2	0.51%
Kalemkâr										1							1	0.25%
Kasarcı		1		2	1								1				5	1.27%
Katırcı												1		1			2	0.51%
Kazakçı				1													1	0.25%
Kazancı		1							1		2						4	1.01%
Kazıkçı			1														1	0.25%
Keçeci		1									1						2	0.51%
Kemikçi	1																1	0.25%
Kendirici							1										1	0.25%



Varakçı						1				1									1		3	0.76%	
Yapıcı																			2		2	0.51%	
Yaycı				4					1					1							6	1.52%	
Yumurtacı														1							1	0.25%	
Zenbilci																			1		1	0.25%	
Genel Toplam	14	9	24	56	3	46	19	13	35	5	36	12	13	9	21	1	35	9	7	19	9	395	100%

Tablo 3'te görüleceği üzere kentin 21 mahallesinde 102 farklı meslek, gayrimüslimler tarafından yürütülmektedir. Yapılan meslekler arasında değirmenci, demirci, gürüm boyacısı, kalaycı, köşker, nakkaş, saatçi, sazıcı ve tavukçu gibi meslekler diğer mesleklere göre daha fazladır. Ayrıca gayrimüslimler içinde hekim ve kuyumculuk gibi elit³ mesleği olan gayrimüslimleri görmek mümkündür (ML.VRD.CMH_d.149 :2-18).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden biri olan Ayntâb'da yaşayan gayrimüslimler diğer yerlerde olduğu gibi devlete cizye vergisini ödemişler. Bu vergi devlet tarafından gayrimüslimlerin ekonomik durumlarına göre tahsil edilmiştir. İncelenen deftere göre 1843 yılında şehirde yaşayan gayrimüslimler ve şehir dışından gelen garip ve perakende olarak kayıt edilenler cizyelerini ekonomik durumlarına göre ödemiş ve gayrimüslimlerden toplamda 47,850 kuruş cizye tahsil edilmiştir. Yapılan tespitlere göre şehirde cizye ödeyen gayrimüslim sayısı 1,882 kişidir. Genel kabul gören görüşe göre her bir cizye mükellefini beş ile çarptığımızda tahmini olarak kentteki gayrimüslim nüfus 9.140'a tekabül etmektedir. Ancak bu nüfus kesin nüfus değildir.

1843 yılında gayrimüslimler Ayntâb'ın 21 mahallesinde anne-babaları veya yakın akrabaları ile aynı mahallede yaşamaktadırlar. Kentte Hâyk-ı Zimmîyan ve Hâyk-ı Müslüman adında dini temelli kurulmuş iki mahalle vardır. Ancak Hâyk-ı Müslüman mahallesinde gayrimüslimlerin ikamet etmesi şehirde dini bir cemaatleşme ya da etnik bir bölünme olmadığını göstermektedir. Gayrimüslimler arasında keşiş olan veya keşişoğlu olarak isimlendirilen çok sayıda gayrimüslim de bulunmaktadır. Ayrıca kentte Müslüman ve gayrimüslimler arasında kültürel bir birliktelik

³ Bu durum ilgili tarihlere sadece Ayntâb için geçerli olmayıp Osmanlı topraklarında da genel olarak durum aynı şekildedir. Mesela; Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa Vakfı'na ait 1809-1810 tarihli vakıf muhasebe kayıtlarına göre ilgili tarihte Safranbolu'da kuyumculuk vb. gibi yüksek gelirlilikle de gayrimüslimlerin uğraştığı görülmektedir. Mustafa Can, Safranbolulu Mehmed İzzet Paşa Vakfı'na Ait Hicri 1224 (Miladi 1809-1810) Tarihli Muhasebe Defteri Üzerine Bir Değerlendirme, Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu, Karabük Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 528.



olduğunu destekleyen önemli bulgular tespit edilmiştir. Örneğin; gayrimüslimlerden Müslüman Türk adı alanların olduğu görülmüştür.

Diğer bir husus, Ayntâb’a kent dışından gayrimüslimlerden gelenlerin olması, kentin ticari bir potansiyelinin olduğunu göstermektedir. Bu durum, aynı zamanda şehirdeki gayrimüslim nüfusun da artmasını sağlamıştır. Şehirde birçok mahallede gayrimüslimlere ait çok sayıda dükkan ve işletme bulunmaktadır ve 102 farklı meslek gayrimüslimler tarafından yapılmaktadır. Bu durum şehirde mesleki tekelleşme olmadığını ve gayrimüslimlerin lonca teşkilatı içinde yer aldıklarını göstermektedir. Ayrıca gayrimüslimler içinde kılıççı, topçu, ve tüfekçi gibi mesleklerin yapılmasında gayrimüslimlerin silah üretiminde devlete katkı sunduklarını da göstermektedir.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Maliye Varidat Muhasebesi Cizye Defterleri, ML. VRD.CMH. d. 149, H. 29 Zilhicce 1258/M. 31 Ocak 1843.

Araştırma ve İncelemeler

Arıkan, Z. (1993). *Tapu-Tabir Defterleri Yayınıyla İlgili Bir Tasarı*. Osmanlı Araştırmaları, Cilt. XIII, İstanbul, 69- 74.

Başbakanlık Arşiv Rehberi. (2010). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Bayraktar, H. (2000). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep’in İdari Yapısı ve İktisadi Durumu (83-96)*. “Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu” 22 Ekim 199, Gaziantep.

Bayraktar, H. (2007). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik)*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Can, M. (2019). *Safranbolulu Mehmed İzzet Paşa Vakfı’na Ait Hicri 1224 (Miladi 1809-1810) Tarihli Muhasebe Defteri Üzerine Bir Değerlendirme (522-533)*. “Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu”. Zonguldak: Karabük



Üniversitesi Yayınları.

Çakır, İ.E. (2015) *16. Yüzyılda Ayntâb Şebri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Çoruh, H. (2018). *Temettüat Defterlerine Göre ERZURUM (1845) Sosyo-Ekonomik Hayat*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları no:62.

Çoruh, H. (2020). *Cizye Tahrirlerine Göre Antakya'da Gayrimüslim Cemaatler*. VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 5-1,74-24.

Dündar, R. (2012). *H. 1269 (1852-1853) Taribli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri*. Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks ZfWT, 4-2, 99-122.

Dündar, R. (2016). *H. 1271 (1854-1855) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri*. Turkish Studies, 11-11, 53-76.

Ercan, Y. (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitapevi.

Erkal M. (1993). *Cizye*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt.8, İstanbul, 42-45.

Ertaş, K. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır Ermenileri*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Faoqı, S. (2017). *Osmanlı Zanaatkarları İmparatorluk Döneminde Zanaatlar ve Loncalar*, Çev. Zülal Kılıç, İstanbul: Alfa Yayınları.

Güllü, R.E. (2018). *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Gülsoy, U. (2010). *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.

İnalcık, H. (1993). *Osmanlı'larda Cizye*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 8, İstanbul, 45-48.

İnalcık, H. (2012). *Osmanlı ve Modern Türkiye – Araştırmalar*, İstanbul: Timaş yayınları.

Kal'a, A. (1995). *Esnaf*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 11. 423-430.

Kenanoğlu, M.M. (2017). *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları.



Kocaoğlu, B. (2018), *Osmanlı Devleti'nde Cizye Vergisi*. Ankara: Berikan.

Koçak, Z. (2018). “H. 1102 (M. 1690-1691) Tarihli Diyarbekir Eyaleti Cizye Defterinin Tanıtımı ve Tahlili. *TAD*, 37-63,219-265.

Koçak, Z.(2018).”1691 Tarihli Cizye Defterine Göre Pertek, Mazgirt, Çemişgezek ve Sağman Kazaları”. *OTAM*, 41/Bahar, 91-218.

Kurt, Y. (2018). O”smanlı Devleti Döneminde Gaziantep 1849 Tarihli Antep İcmal Nüfus Defteri ve Antep’in Nüfusu (215-228)”. *Günümüze Ayıntab-Gaziantep Tarihinden Gaziantep*, ed. Ahmet Gündüz, M. Çelikdemir vd. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları- 23.

Özcoşar, İ. ve Güneş H.H. (2006). “Osmanlı Devleti’nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı’nın Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası: 375)”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/15, (Kış),159-179.

Özel, O. (2001). *Avarız ve Cizye Defterleri. Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, ed. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, Ankara: DİE Yayınları.

Taşkın, O. (2021). “Ekonomik ve Tipolojik Bir Tahlil: Kilis’te Gayrimüslimler (1846-1849)”. *Mavi Atlas*, 9/2, 167-181.

Tez, Z.(2016). *Meslekler Tarihi Eskiçağlardan Günümüze Zanaatsal ve Sanatsal Uğraşlar*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Yel A. M. ve Küçükbaşcı, Sabri. M.(2003). Mahalle. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Ankara, 323-326.



EKLER

Ek 1. H.1258/M.1843 tarihli ML. VRD. CMH. d. 149 numaralı maliye varidat cizye muhasebe Defterinin 2. ve 3. sayfaları

